

ESTUDIS DE LLENGUA I LITERATURA CATALANES/LXXI

*HOMENATGE
A KÁLMÁN FALUBA*

1

Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2017

LA MEMÒRIA ESTREMIDA DE JESÚS MONCADA

Estremida memòria és la tercera novel·la de Jesús Moncada publicada el 1997, que relata la història d'un cas de bandolerisme del segle XIX, els fets del qual van quedar gravats a la memòria popular de la comunitat afectada. L'escenari del crim és la ciutat natal de l'escriptor, la Mequinensa mítica del seu cicle novel·lesc, la data és 1877, el segon any de la Restauració Borbònica. Malgrat aquestes indicacions, però, Jesús Moncada sempre negava que volia escriure una novel·la històrica o una crònica novel·lada dels esdeveniments mequinensans de l'any 1877.¹ L'article que anuncia la publicació *Estre-*

1. JORDI MALÉ i PEGUEROLES, «Revista de Catalunya», 121, setembre 1997. Segons la definició de Georg Lukács, la novel·la històrica és un tipus de novel·la que explica una època històrica real; el marc de la trama consisteix en esdeveniments històrics reals, dins del qual l'escriptor pot donar explicació de les relacions socials, polítiques i econòmiques de la època. GYÖRGY LUKÁCS, *A történelmi regény* (Budapest, Magvető, 1977). Cada element d'aquesta definició és cert per a la novel·la que discutim; és per això que podem trobar estranyes les protestes de l'escriptor davant del gènere. A causa de la peculiar situació de la nació catalana sense estat, la literatura juga un paper prominent en la vida de la societat catalana a partir de la Renaixença. Les novel·les històriques o els treballs històrics del romanticisme poden considerar-se com una branca èpica de la historiografia romàntica catalana. Un exemple d'aquest tipus d'obres és la història de Catalunya en cinc volums de VÍCTOR BALAGUER (historicisme nacionalista), *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1863) o obres de teatre nacionalistes d'Àngel Guimerà, *Terra Baixa* (1897), i *Vífreda el Velloso*. L'objectiu principal d'aquesta literatura romàntica, nacional, però, no era l'aproximació més fidel a la veritat històrica mitjançant la comparació de les fonts originals i utilitzant els mètodes crítics de la ciència històrica, sinó representar el passat gloriós i heroic posant l'accent romàntic en les antigues llibertats, i legitimar aquest passat pels fets coneguts seleccionats convenientment. (Vegeu MIQUEL BARCELÓ

mida memòria al suplement cultural d'«El País» es titula *No he escrito una novela histórica aunque pase en 1877*,² és una clara afirmació d'això, i l'entrevista amb l'autor ens revela què hi ha darrere d'aquesta protesta. Moncada ens recorda que el seu objectiu no era retratar el passat, donar la descripció literària d'uns esdeveniments de fa 120 anys: «no estic interessat en l'arqueologia». El que li interessa, però, és la connexió entre el passat i el present, i vol explicar en forma de ficció basada en fets històrics la manera com tracta aquest terrible crim la memòria de la comunitat. Al mateix article l'escriptor revela un fet que justifica la seva protesta contra la classificació de la seva obra com a novel·la històrica; diu que troba gairebé increïble el fet que molts del seu poble, Mequinensa, li comunicuessin que no estaven d'acord que ell recordés i expliqués aquesta història, ni en forma literària.³ “Jo, recordo de petit que aquesta història no deixava d'explicar-se. Com una d'aquestes coses que pesen dins de la memòria col·lectiva dels pobles. Una càrrega que la vila arrossega des de fa molts anys».⁴ És per això, precisament, que emfatitza que la seva intenció en escriure la novel·la no era reconstruir uns fets del passat, sinó demostrar el vincle viu d'aquests fets amb el present i explicar la tossuda pervivència dels fets en la memòria de la comunitat.

La història, ben coneguda en versions diferents per l'escriptor des de l'edat molt tendra,⁵ era d'entrada un tema novel·lesc, però la història literària va començar a tramar-se al cap de l'escriptor quan

---

- BORJA DE RIQUER — ENRIC UCÉLAY DA CAL: *Sobre la historiografia catalana*, «L'Avenç», 1982. pàgs. 456-461. Realment, aquesta manera de fer és escriure entre literatura (entesa com a ficció) i història (entesa com a ciència) tirant cap a la mitificació dels fets que serveix per a la vertebració de la societat, que així té una base sòlida d'identitat cultural, històricament justificada. És justament aquest tipus de mitificació que desfigura la veritat que Moncada vol evitar a tot preu.

2. «El País» 16 febrer 1997.

3. *Ibid.* «Parece mentira. pero me ha venido a ver gente de Mequinensa diciendo que no estaba de acuerdo con que recordara aquellos hechos».

4. *He fet un al·legat contra la pena de mort sense pretendre-ho*, «Avui», 16 febrer. Entrevista de Jordi Capdevila, Jesús Moncada.

5. El també mequinensà, poeta i lingüista, bon amic de Jesús Moncada, Hèctor Moret em va comentar en una conversa amical que ell coneixia també tenia la intenció de relatar aquesta història del crim. A la meua pregunta de com coneixia aquells fets, em va respondre que era molt natural sent mequinensà, perquè al poble tothom els coneix (es tracta de les generacions d'abans de la televisió, naturalment).

uns amics li van proporcionar un manuscrit trobat entre els fitxers del jutjat de Casp.⁶ La relació inèdita del crim era obra d'Agustí Montolí, aleshores escrivà del jutjat, i es titulava: *Causa de Val Comuna, camino de Mequinensa*. Aquell document va explicar els fets amb paraules d'un testimoni directe, contemporani del crim: El 25 d'agost 1877, el recaptador d'impostos del Banco de España, amb dos guàrdies civils per assegurar la seva defensa i amb un traginer de Mequinensa que es feia càrrec de les mules, van marxar de Mequinensa amb 13.754 pesetes d'impostos cap a Casp. Abans d'arribar a Val Comuna, a la frontera entre els dos termes municipals, quatre bandolers armats els van atacar, van matar el recaptador i un guàrdia civil —l'altre, greument ferit, va fingir la seva mort i aquest ardit li va salvar la vida—. El també mequinensà traginer, paísà dels bandolers, va quedar ferit, els suplicava que li estalviessin la vida; el van operar *in situ*, però tanmateix més tard el van matar a cops de sabre. El relat de l'escrivà del Jutjat de Casp enregistra les dades personals dels autors del crim: nom i cognom, edat, professió, estat civil, i fa constar que van ser Teixidor i Borbó que van forçar els altres dos, Sanjuan i Prunera, per participar en l'atracament, i aquest últim no va matar ningú, va vomitar perquè es va marejar de la matança, va embenar les ferides del traginer amb el seu mocador, i no va acceptar ni un duro del botí. Registra també el fet que va ser Borbó qui va matar el traginer. L'afusellament dels inculpats es va fer a la mateixa Mequinensa, cosa que no tenia cap justificació, segons l'escrivà del jutjat de Casp, que relata al seu document que la comitiva, amb sorpresa dels presos, es dirigia camí de Mequinensa en lloc d'anar a Saragossa. Agustí Montolí, un representant humil de la justícia, ens explica també en aquest manuscrit⁷ les seves objeccions en relació amb el procés

6. Mequinensa va començar a formar part de la província de Saragossa en lloc de la província d'Osca com a conseqüència de la modificació de l'assignació dels districtes judicials el 1834 i Mequinensa va passar de Fraga a Casp. Hèctor Moret a la seva monografia sobre Mequinesa diu de Casp que és l'«única d'aquestes poblacions veïnes de Mequinensa que no és de llengua catalana». HÈCTOR MORET, *Aproximació a la toponímia rural de Mequinensa*, pàgs. 325-348, 1994, <<http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/19/13/10moret.pdf>>

7. Aquest manuscrit no és senzillament una eina literària per augmentar la sensació que es tracta d'uns fets reals. La novel·la es basa en fets reals redactats en un docu-

judicial: el Capità General d'Aragó va assenyalar que el cas seria tractat com un assalt contra la Guàrdia Civil i que en conseqüència fóra competència de Tribunal de Justícia Militar en lloc de la justícia estatal.⁸ Així quatre membres del tribunal —format de cinc persones— eren de la Guàrdia Civil, del mateix cos armat que una dels víctimes, i van pronunciar unànimement la sentència de mort per a tots els presos, segons l'article 7 de les *Reales Ordenanzas del Ejército*, que s'aplicava sempre en cas d'atacs contra la Guàrdia Civil. Els advocats defensors van ser de l'exèrcit i sense cap formació judicial, que tot i així estaven exclosos de la sala a l'hora de sentenciar el tribunal. En realitat, van ser la indignació i la crítica professional i ètica de la falta de justícia de l'escrivà del Jutjat de Casp, redactats en forma de misatge per a la posterioritat, que van inspirar Moncada a escriure la novel·la. *Estremida memòria*. A banda de tractar el funcionament de la memòria col·lectiva d'una comunitat petita, commemora la figura d'Agustí Montolí, un funcionari honest de la justícia espanyola de finals del segle XIX, que lluitava per una justícia de veritat, per un procediment legal honest i independent dels altres poders. Ell serà un dels protagonistes d'aquesta obra coral que Moncada honra pel fet de guardar el seu veritable nom.

La comunitat petita i molt unida de Mequinensa i l'ombra de la

---

ment que existeix de veritat, la còpia del qual està guardada a l'arxiu familiar de Jesús Moncada a la cura de la seva germana Rosa María Moncada. En un article recordatori del 10è aniversari de la mort de Jesús Moncada (JESÚS CIRAC FEBAS: *Jesús Moncada y el manuscrito encontrado en Caspe*, «El Agitador», 12 juny 2015) trobem el nom de la persona real que va fer arribar el manuscrit a la mà de Moncada, que consti aquí Florencio Repollés (pare).

8. Durant el sexenni liberal 1868-1874, els generals Prim i Serrano van fer una nova llei que estipulava que els crims comesos contra la seguretat interior de l'estat seran tractats per tribunals estatals normals en lloc de per tribunals militars, excepte els crims comesos contra el cos de l'exèrcit o de la Guàrdia Civil. Aquesta llei intentava posar fi a la practica generalitzada dels *pronunciamientos* i com a conseqüència d'aquests les intervencions de part de l'exèrcit a la vida pública durant el segle XIX. GARCÍA DE CORTÁZAR — GONZÁLEZ VESGA, *Espanyolország története*, pàg. 310. És important veure que l'única excepció que la llei fa és el cas d'atacs contra cossos armats que de fet representaven l'autoritat estatal del poder central. Tot i que l'objectiu de l'atac dels bandolers era robar diners i fer-se ric, i no es dirigia directament contra l'autoritat central, la llei d'excepció es va aplicar al seu cas perquè l'any 1877 l'època d'incertesa política era encara molt a prop i convenia mostrar força i donar exemple.

vergonya dels criminals mequinensans surant sobre tot el poble fan que Moncada decidís canviar la identitat de tots els personatges, perquè la memòria del poble no hagués pogut suportar la confrontació amb aquell esdeveniment. L'escriptor formula aquesta decisió seva de manera molt poètica al començament de la novel·la: «Sorollar difunts i desarrelar-los de la mort planteja una qüestió certament espinosa: la tenebra, per assolada que sembli, regolfa tard o d'hora a la banda dels vius».⁹ Aquesta frase reflecteix la convicció de l'autor que existeix un lligam molt fort d'aquells esdeveniments amb el present. A Moncada, que pertanyia a la mateixa comunitat mnemònica, li va parèixer pertinent canviar la identitat de tothom (amb dues excepcions)¹⁰ en el cas d'un esdeveniment que va tenir lloc feia 120 anys, evidència molt clara que es tracta d'uns fets que pertanyen a la memòria comunicativa i viva del poble, que per als descendents representen implicació directa. És per això que no es poden qualificar com esdeveniments històrics, que Moncada anomena irònicament «arqueologia».¹¹ L'escriptor no s'interessa per les petjades concretes d'un esdeveniment per poder reconstruir els fets d'antany per mera curio-

9. JESÚS MONCADA, *Estremida memòria* (Barcelona, La Magrana, 1997), pàg. 5. Les citacions de l'obra a continuació apareixeran en forma: EM i nombre de pàgina.

10. Montolí, l'escrivà de Casp i Borbó («un cognom tan il·lustre que el lector el reconeixerà a cop d'ull» EM 5). Sense voler endinsar-me més en detalls sobre el cognom que segons la opinió pública de la gent de Mequinensa «li ha costat la pell ... tant se val si tenia la culpa com si no» (EM 202) a un dels presos, mencionem només que Moncada «n'atribueix l'origen a l'estada al castell d'un parent de la família real, que hauria reconegut els bastards nascuts de les seves relacions amb una mequinensana, però és molt difícil precisar la primera inscripció del cognom al registre de la vila; els arxius del jutjat van ser cremats el 1870 ... N'hi ha tanmateix, documentació d'una altra mena: la semblança entre Ferran VII i persones «d'altres branques dels Borbons mequinensans» EM 118. Segons l'explicació del lingüista Hèctor Moret, van ser els jueus o els moros conversos que van rebre uns cognoms tan il·lustres com el de la família reial Borbó o del senyor propietari de la vila de Mequinensa: Moncada o Montcada.

11. Ens sembla descobrir la mateixa visió cap a la història —sense emocions i guardant la distància necessària per ser objectiu— en el títol del llibre de Javier Cercas: *Soldados de Salamina* (2001). El protagonista d'aquella novel·la, de gran èxit, primer considera la història de la Guerra Civil com una història que no li pertany, de la qual només parlen els vells, una història morta, un capítol de manuals d'història. A poc a poc, però, en avançar la història que ell escriu, descobreix que també ell mateix està afectat per les seqüeles d'aquesta guerra com tota la comunitat d'espanyols directa o indirectament.

sitat científica. Encara que ell també posa la pregunta clàssica d'historiadors «per què?», vol donar una explicació del que va passar i parteix d'uns fets històrics concrets i documentats, l'interès de Moncada rau en la història viva, tangible que ens afecta, en la memòria dels esdeveniments que forma la consciència de la comunitat a distància de 120 anys, en les maneres de recordar i en els canvis d'aquestes maneres. Com ho afirma en una entrevista ja citada abans: «Jo sempre havia sentit versions diferents de la història, deformada pel pas dels anys, per ignorància o per intenció de deformar-la. Però la relació dels fets de l'escrivà de Casp, que em va arribar a les mans, em va ser un bon suport per explicar la pervivència dels fets en la memòria col·lectiva».¹²

L'eix central de la trama de la novel·la no és el crim mateix, ni els autors o les víctimes, sinó la qüestió moral de la justícia injusta. Agustí Montolí, que va redactar la seva relació amb coneixement de la causa, com a escrivà adjudicat al cas, va deixar constància que un dels presos, Prunera, era òbviament innocent, i que el jutjat n'era conscient, la qual cosa vol dir que la sentència de mort unànime va castigar un home que va participar en el crim sota amenaça mortal dels autors principals, que no va matar ningú, que no va rebre cap part del botí i que intentava salvar la vida del tragner embenant-li les ferides. Per tant, aquesta sentència de mort era injusta, i la novel·la serveix com una mena de rehabilitació literària per a la persona real darrere el personatge literari.

La història del crim i del càstig contada en la novel·la és en con-

12. «Avui», 16 febrer 1997. Entrevista de Jordi Capdevila amb Jesús Moncada. Aquesta coincidència afortunada de ser hereu d'una tradició oral i conèixer diferents versions d'una història guardada en la memòria popular, i a més estar proveït d'un manuscrit redactat i amagat per un testimoni directe dels mateixos fets enregistrats, és una benedicció per a qualsevol ment curiosa i cercadora de la veritat. Així, és possible comparar i comprovar les diferents versions guardades en la tradició oral amb els fets enregistrats en forma de font històrica generalment reconeguda com a prou objectiva que serveix per a la recerca històrica. De fet, després del gir lingüístic a la historiografia podem preguntar, amb les paraules de Paul Ricoeur, quina és, doncs, la diferència entre la història i la ficció, si totes dues s'expressen en forma narrativa? RICOEUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, (Paris, Éditions du Seuil, 2000), pàgs. 311-312. I la seva resposta és el consens fet amb el públic que espera un relat fidel als fets del discurs històric i li atribueix un valor de la veritat. RICOEUR, *op. cit.*, pàg. 366.

tacte inseparable amb el temps real de l'escriptor: «la comitiva que ha sortit de Casp a la matinada no arriba solament a la Mequinensa de 1877; també ho fa a la de 1995».¹³ Aquesta frase denota que, recordant els fets de fa 120 anys, la seva memòria està lligada tant al passat com al present. Ja hem mencionat que en una entrevista Moncada refereix al fet estrany i «gairebé increïble» que gent de Mequinensa li escriu cartes i li fa trucades per comunicar-li que no estan d'acord que ell tracti el tema. A la novel·la també apareix aquest motiu, una companya d'infància de l'escriptor (personatge fictici) s'estranya pel fet: «Per què un esdeveniment de fa més d'un segle provoca reaccions d'aquesta mena? Per què els comunicants no s'identifiquen? Això em posa la mosca al nas, m'esperona la curiositat per una història que, per a mi, mai no havia passat d'una contalla de la vora del foc.»¹⁴ Alguns membres de la comunitat de Mequinensa acusen l'escriptor i els seus col·laboradors de ser uns còmplices dels assassins de Vallcomuna i per això els deixen roba penjada al picaporta.¹⁵ Aquest gest és una mena de senyal simbòlic de la seva culpabilitat, una acusació o una estigmatització a l'Antiga. (També trobem la nova manera d'estigmatització a la novel·la, la manera més adequada als anys '90 o sigui el temps de la composició de la obra: «un espray negre a la porta metàl·lica del garatge... que us acusava de còmplices actuals dels assassins de la Vallcomuna.»¹⁶

Per què, malgrat totes aquestes amenaces i acusacions de part de la seva comunitat, l'escriptor relata aquesta història proscria i fa sorollar els difunts fins a arribar a la vida dels vius? Perquè Moncada pensa que darrere de la llegenda mantés vegades recontada i la memòria no reconciliada hi ha la injustícia de la Justícia en la qual no s'apliquen els principis de la justesa, de la proporcionalitat, ni de l'equitat o de la imparcialitat. De fet, no era un judici correcte perquè els jutges eren del mateix cos que les víctimes i entre els seus objectius trobem

13. JESÚS MONCADA, *Estremida memòria* (Barcelona, La Magrana), 1997, pàg. 57.

14. EM 88. La curiositat revifada del personatge literari demostra que hi ha camins de la memòria a través dels quals el vincle amb el present es perd amb el temps, i la història es conta sense afectar personalment els hereus d'aquella línia narrativa.

15. EM 210.

16. EM 276.

més aviat la venjança que no pas la voluntat d'aclarir la veritat i infligir uns veredictes proporcionals al crim comès per cadascun dels bandolers. En el manuscrit original d'Agustí Montolí trobem la paraula *inquisitorial* amb la qual l'escrivà qualifica el procés judicial. Evidentment, l'autoritat volia demostrar força i donar un càstig exemplar que no tenia res a veure amb els principis abstractes de la veritat, sinó amb el poder i l'ordre. Aquesta justícia a llarg termini no va ajudar la reconciliació i l'alleujament de la memòria de la comunitat.

És molt interessant el que Moncada ens mostra en *Estremida memòria* sobre el funcionament de la memòria col·lectiva del seu poble natal: veiem clarament que Mequinensa no tenia cap interès a allargar el procés judicial a favor de la veritat o un càstig més equitable. Els mequinensans —autoritat i gent igualment, amb poques excepcions més aviat liberals, amb un sentit més desenvolupat als principis abstractes de la justícia i dels drets humans en general— volien que el judici s'acabés al més aviat possible i ells poguessin demostrar clarament que, tot i que eren mequinensans, no eren assassins. De més a més volien demostrar que odiaven els assassins i els exclouien de la seva comunitat. El poble no volia un procés allargat i aguantar que la gent dels pobles del voltant els tractessin com a còmplices, exigien ells mateixos un càstig exemplar, «que els matin com gossos rabiosos».¹⁷ Com a ciutadans de Mequinensa, tothom que feia part inherent d'aquesta comunitat tenia l'estigma de la vergonya adherit al nom de la ciutat mentre vivia la memòria dels fets sangonosos. Moncada registra aquest neguit de l'autoritat municipal, representants del poble i també entre la gent normal i corrent. La decisió de l'autoritat central d'afusellar els condemnats a Mequinensa provocava malestar entre els pròcers locals, que es preocupaven per la reputació de la vila: «Sembla que vulguin castigar-nos pel crim de quatre malvats... Afusellant-los aquí pretenen cobrir-nos de vergonya; mai no ens la traurem de sobre».¹⁸ El barquer del poble es preocupa igualment per les conseqüències d'aquesta mala reputació: «Ara que la vila començava a asserenar-se (després de la situació insegura del sexenni, la primera

17. EM 233.

18. EM 234.

Guerra de Cuba (1868-78), la 3a guerra carlina, les insurreccions cantonals) ens cau a sobre una vergonya horrible... Mequinensa no en té la culpa, que no se li pot carregar el que va ser obra de quatre bojos». ¹⁹ És d'aquest estigma que la gent de Mequinensa vol desfer-se, és per això que considera tabú reobrir el cas, encara que sigui en forma literària i no en forma judicial. La comunitat no s'interessa en una versió nova que rehabilita un dels seus conciutadans. Què s'hi pot guanyar amb aquest nou compte? Un assassí de menys, però a quin preu? Com a conseqüència del cas reobert, tothom veurà de nou la roba bruta de Mequinensa, i el cas recobert de pols, oblidat gràcies a la feina guaridora del temps (tenebra que semblava assolada) ara es convertirà en un tema literari i eternitzarà l'estigma de la ciutat en la memòria escrita, en les pàgines del patrimoni cultural del país.

Maurice Halbwachs, l'autor del concepte de la memòria col·lectiva, ²⁰ dona la definició següent del concepte: la memòria col·lectiva és un saber comú dels membres del grup que es desenvolupa a través de comunicació lingüística, està sempre lligat amb el temps i l'espai, i denota la identitat del grup. Halbwachs subratlla un tret molt important de la memòria que més tard altres teòrics (Bartlett, Nora, Assmann) també remarquen: la memòria no és merament una reserva estàtica i acumulativa, sinó un poder de reconstrucció actiu i dinàmic, es a dir, la memòria construeix els seus fets en el temps sempre canviant, i esbossa la imatge del passat sempre segons el marc de referència donat. Paul Ricoeur també marca la diferència entre el fet quotidià de recordar i el treball de recordar-se, que és la mateixa diferència marcada també pels grecs antics entre *mneme* i *anamnesis*. La «memòria creativa» és, doncs, una capacitat activa i reconstructora que serveix també per coordinar i reconstituir la experiència viscuda, no només per registrar-la. Actualment, la psicologia cognitiva afirma que la veritable funció de la memòria és assimilar i donar forma a les coses viscudes, editar unes representacions amb l'ajuda de conceptes

19. EM 65.

20. *Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925 <http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf>; *La mémoire collective* 1950, posthumus kiadás; <http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf>

i categories, o sigui, la memòria no reproduïx el món de les coses viscudes, sinó que és una eina que serveix per a la seva interpretació. La memòria col·lectiva no és simplement una suma de les memòries individuals, sinó que a priori és una construcció social. Existeix un procés de recordar-se fora de l'àmbit individual en el qual els individus participen a raó dels seus interessos en part religiosos, socials, parentals, econòmics o emocionals. La memòria individual necessita un marc social de recordar, puix que mai no ens recordem sols, i aquest marc, aquest medi, és sempre un grup social concret, en el cas de la obra moncadiana la vila de Mequinensa o «el poble». Els vilatans de Mequinensa no viuen aïllats, sinó immersos dins una col·lectivitat que unes paraules de l'autor demostra clarament: «És impressionant el que arriba a pesar tota una col·lectivitat a l'hora de veure i valorar uns fets que han passat. Jo, com a personatge que formo part de la realitat mequinensana, em considero inclòs en el personatge col·lectiu que surt a cada una d'aquestes novel·les o sento el mateix que senten els mequinensans davant els fets que els afecten, tant "Camí de sirga", com "Estremida memòria"». ²¹

És per això que tenim una anàlisi molt escrupolosa i autocrítica de la memòria mequinensana que, a més d'aquest rigor científic, té també un afany d'apropar-se a la veritat en lloc de mitificar els fets passats com una llegenda romàntica «a la Serrallonga» o intentar excusar la comunitat acusant d'incompetència els jutges d'aleshores. En lloc d'aquestes «falsificacions» —una popular i l'altra erudita— Moncada ens descriu les maneres de tergiversar la història més habituals en una comunitat ebrenca petita i tancada del final del segle XIX. En veurem tres tipus: l'esotèrica, la romancera, i la de mala memòria. El primer tipus en les paraules immillorables de l'autor: «Després, la boira va embolcallar els fets com un sudari. Una Mequinensa atùida, conscient de la humiliació que li havien infligit, va començar a falsejar-los per deslliurar-se'n. D'una banda, va recórrer a la fatalitat: una astròloga local va recordar ... que la conjunció planetària al moment de la naixença (del capitost dels bandolers) el pre-

21. Entrevista amb Jesús Moncada, 1 d'octubre de 1997. «Regió 7», apartat «Ofici d'escriure».

destinava a cometre un crim espantós ... si la matadissa de la Vallcomuna era inscrita a l'ordre universal, qui podia culpar la vila d'un fat indefugible?»²² Apareix també un romanço publicat arran dels fets, «aquesta brutícia»,²³ on acusava el governador del castell (per tant el representant del poder central, militar) d'instigador del delictes que òbviament exculpava els veritables autors del crim. Moncada és conscient que el romanço vol convertir en herois els bandolers que de fet havien comès un crim espantós i no ho mereixien; per tant, rebutja «aquesta brutícia» per ser falsa. L'objectiu d'aquesta falsificació és apartar la culpa, inventar un cap de turc plausible i acceptable que substitueix els autors del crim mequinensans i restableix la imatge de la comunitat que pot servir per a l'autoestima. El tercer mètode mitjançant el qual la comunitat mequinensana —«el sector més càndid de la vila, oblidant que els noms i els llocs de naixement dels bandolers constaven arreu»²⁴ intentava deslliurar-se de l'ombra del crim amb el pas dels anys proclamant que, «a tot estirar, només un dels assassins era mequinensà».²⁵ Amb l'ajut d'aquestes maneres de tergiversació mnemònica descrites fidelment per Moncada, els vilatans es justificaven davant l'espill de la Història. No els quedava altra oportunitat, no podien recórrer al mètode habitual que feien servir en casos semblants. «Una altra cosa hauria estat si no haguessin mort un xicot de la vila»,²⁶ sona la frase diverses vegades de la boca dels besnéts dels carboners que van 'personar-se' a Ca la Vila el 27 d'agost 1877 per identificar els autors del crim. Els besnéts que saben que Moncada escriu una novel·la sobre aquella història van a veure l'escriptor per afirmar que ni el besavi, ni el seu germà van actuar per motius personals i no tenien comptes pendants amb els sospitosos. Aquesta reacció tardana es deu al fet que des del punt de vista de la vila els carboners podrien semblar traïdors perquè donen testimoni que van veure i reconèixer els quatre sospitosos mequinensans armats a prop del lloc del crim que sembla que anaven de caça. Si no

22. EM 307-308.

23. EM 238.

24. EM 308.

25. *Ibid.*

26. EM 187.

haguessin mort aquell xicot també mequinensà, la cosa hauria estat del tot diferent. Com diu una de les obreres de la fabrica de regalès-sia, «... el món podia felicitar-se per la desaparició d'un recaptador d'impostos i d'un guàrdia civil. Una sangonera menys, un botxí menys, dos rapinyaires al clot. Els pobres ho celebrarien».²⁷ L'únic lamentable de l'assumpte era la mort del xicot de Mequinensa, que va canviar l'estratègia habitual dels vilatans: el silenci. En el *Camí de sirga* trobem el cas d'un atemptat contra un dels nobles liberals, propietari de fabriques, llaüts i mines. Van arribar a la vila una parella de guàrdies civils i un funcionari del jutjat per prendre la declaració dels testimonis, però ningú no deia res, «un silenci espès va caure sobre la vila».²⁸ Va passar el mateix quan van matar Pere dels Sants, un pinxo de cafè amb vuit punyalades. El mateix funcionari era incapaç de treure una paraula dels veïns i el silenci es repetí amb la promesa de la víctima. Per què aquest silenci? La gent de Mequinensa ho tenia molt clar, «la vila es defensava de la gent forastera armada amb coses més temibles que punyals o escopetes: els funcionaris esgrimien papiers. Hi escrivien paraules incomprensibles i després la gent anava a la presó o li embargaven la casa, la terra o la barca. A més ... què n'havien de fer la gent de la capital, del que passava a la vila?»²⁹ Aquest era, doncs, el mètode de l'autodefensa més justificada que no es va poder aplicar en el cas de la Vallcomuna perquè entre les víctimes desconegudes, gent de fora sense nom, representants de les autoritats que a més van venir per sagnar la gent de Mequinensa amb contribucions, hi havia un dels seus, el traginer. «Si no haguessin mort aquell xicot», la vila hauria pogut respondre amb silenci per defensar-se, i la causa perquè els carboners es van 'personar' a Ca la Vila era la mort d'un jove innocent de la vila que ni l'instint tribal d'autodefensa va poder esborrar.

La nostra època històrica s'anomena moltes vegades època de la memòria o de la conjuntura memorial, en la qual molts intenten donar una definició correcta de les relacions entre els continguts de la

27. EM136.

28. JESÚS MONCADA, *Camí de sirga* (Barcelona, La Magrana, Els llibres de butxaca, 1999), pàg. 48.

29. *Camí de sirga*, 49.

memòria i la pràctica de la historiografia. El paper, dels testimonis encara vius i la memòria portada per ells es valora més a la recerca històrica, la imparcialitat i objectivitat de la qual era assegurada prèviament pel fet que els historiadors utilitzaven únicament fonts genuïnes dels prestatges dels arxius per al seu treball.³⁰ La memòria sempre sospitosa, parcial i subjectiva als ulls dels historiadors, però, va guanyar els seus drets civils com a terreny d'investigació historiogràfica, malgrat el fet que és òbviament esbiaixat i lligat al present i a la identitat del grup. Les persones i els grups escullen del conjunt amorf de les coses passades a la seva vida uns elements considerats com dignes de recordar o d'oblidar segons les lleis de la seva política memorialista, per construir la seva identitat. Des de aquest punt de vista és evident per què la vila anomena l'escriptor còmplice dels assassins de fa 120 anys, puix que la vila aposta per la identitat purificada de la comunitat que, amb l'aparició de la novel·la, rep una ferida molt greu, de la mateixa manera que la va rebre fa 120 anys quan el crim va tenir lloc. Perquè obrir de nou la carpeta causa que els fets vergonyosos passin una altra vegada i deixin de nou la seva ombra sobre la comunitat.

Malgrat que en el títol de les altres dues novel·les de Jesús Moncada no hi figura la paraula memòria, aquestes són igualment novel·les de memòria on l'escriptor vol deixar constància de la memòria dels seus en forma de ficció i escull la memòria com a agent mediador. *La galeria de les estàtues* (1992) és una novel·la policíaca fascinant i plena de girs inesperats, una història dels anys 50 que té lloc a Torrelloba (Saragossa). El protagonista pertany a la mateixa generació que l'escriptor mateix, els membres de la qual creixien en els anys més obscurs de la postguerra i quedaven protegits pels seus pares, que callaven sobre el passat. Tanmateix, quan el nen es fa un jove i s'adona que la seva fórmula personal no quadra amb les explicacions ofertes pel règim, comença a buscar respostes sobre el tabú del passat. Aquestes respostes, però, no poden ser donades sense conèixer la història de la Segona República i de la guerra civil callada per tothom,

30. JULIO ARÓSTEGUI, *Memorias, historias y confrontaciones. Los conceptos y el debate* in JOSEFINA CUESTA *Memorias históricas de España (siglo xx)* (Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero, 2008), pàg. 21.

però sobretot per les víctimes i els perdedors. En la família del protagonista, un jove de Mequinensa que fa els seus estudis a la capital de la província, trobem persones de les dues Espanyes, del bàndol nacional i del republicà igualment, però del seu pare, que va morir com a soldat de l'exèrcit republicà, mai ningú no li'n parla. Una situació inacceptable per a un jove adolescent que vol construir la seva identitat, però li falta «la meitat de l'ànima»³¹ per poder fer-ho. *La galeria de les estàtues* és una novel·la de memòria en el sentit clàssic que demostra la falta desanimant, pesant i destructiva de la memòria, la seva renaixença necessària i l'impuls irreprimible de la nova generació que vol definir la seva identitat, i per tant posar les peces de trencaclosques al seu lloc.

En el *Camí de sirga*, la memòria de l'escriptor reconstrueix la imatge de la seva ciutat natal destruïda de manera lenta i molt cruel durant els anys de la dictadura franquista, de peces de mosaic de vides paral·leles i encreuades. En la novel·la la frase que formula l'ètica de l'escriptor neix al primer dia de la destrucció de la vila: «Potser els carrers, les places, les cases, els dos rius amollaven desesperadament els records perquè algú els recollís abans de la demolició i de l'escampadissa ineludible. Tant se val, l'evocació no havia estat mai de la vida tan precisa com aleshores».³² Aquesta evocació molt lírica, però, no impedeix el rigor que l'autor —que es fa responsable per recollir els records— aplica a cada pas quan deixa constància del record de cadascú. Aquí també rebutja la mitificació de la destrucció de la vila perquè hi reconeix la intenció dels mequinensans de quedar bé davant la història utilitzant el mètode de la victimització. La novel·la comença amb la descripció de la destrucció de la primera casa de Mequinensa el dia 12 d'abril del 1970 i amb la presentació d'una crònica anònima que «va aplegar un feix de testimonis colpidors so-

31. La novel·la de Carme Riera, *La meitat de l'ànima* (*La mitad del alma*) (Madrid, Alfaguara 2005) té el mateix dilema. La protagonista descobreix que el seu pare no és de veritat el seu pare i comença a investigar per descobrir el veritable pare perquè recordar és l'ànima de les persones, i si no sap a qui hauria de recordar, no sap qui és ella en realitat. Tota la seva identitat es posa en dubte fins que no trobi l'altra 'meitat de l'ànima'.

32. JESÚS MONCADA, *Camí de sirga*, pàg. 36.

bre l'esdeveniment».³³ Aquella crònica «recollia l'aturada del rellotge del campanar esdevinguda la vigília enmig d'un capvespre tempestuós»,³⁴ «parlava del silenci espès en els carrers deserts», i afirma que «els vilatans van sentir-se sotragats fins al moll de l'os pel començament del desastre».³⁵ Moncada demostra ironitzant com s'ha de representar un esdeveniment tràgic segons el cànon de les convencions literàries del romanticisme que escau més amb el perfil d'una crònica popular. Totes aquestes eines literàries serveixen per encaixar la història en un esquema tràgic i d'aquesta manera magnificar la tragèdia, que ja era prou gran sense efectes literaris. Moncada vol ser absolutament sincer als fets i desmenteix l'afirmació de la crònica que la vila quedà en suspens, els cors deixaren de bategar, el soroll del tro va estendre per carrers i places com un redoblament fúnebre i va ressonar per la vall de l'Ebre com un anunci de la malesa, i diu que la destrucció de la primera casa es va efectuar ràpidament, va sonar només «un tro breu en una vila tan acostumada a sentir les barrinades de les mines que no va parar-hi esment».³⁶ Una frase senzilla, sense efectes literaris, que ens entristeix profundament.

Segons Moncada, la gent de Mequinensa s'enganyava en entestar-se a convertir el dia 12 d'abril del 1970 en una data clau del seu drama col·lectiu, i s'equivocava també quan es sentia culpable de no haver assistit a l'esdeveniment. Per què és important parar-hi esment? Per què la gent pensa que atribuint-hi una importància compleix el seu deure històric? Perquè la manera clàssica de desenvolupar una història és donar-li un marc cronològic. Cada història passa en el creuament d'un temps i un lloc, és un punt coordinat que la situa, com la data de naixença marca la història personal de cadascú. De fet en el terreny de les històries acabades, o sigui al cementiri (lloc), trobem dues dates, del naixement i de la mort (temps) de cada protagonista. Donar un marc temporal era la primera forma de la historiografia dels grecs (llistes dels èfors a Esparta, llistes dels arconts a Atenes, etc.) i dels romans també (annals). Aquesta forma d'escriure història

33. *Ibid.* pàg. 9.

34. *Ibid.*

35. *Ibid.*

36. *Ibid.* pàg. 13.

no marcava res més que l'esdeveniment i la seva data, com si el *què* i el *quan* fos explicació suficient en si. Per tant, desatendre un tal moment d'importància cabdal per a la història pot causar mala consciència, que s'ha d'ajustar amb l'ajuda de la narració que fabrica una història impecablement tràgica amb tots els elements premonitoris, esgarrifosos, dramàtics, que calen per a magnificar la tragèdia en la qual tots els protagonistes actuen com cal segon els estereotips d'una història tràgica.

Moncada, però, no vol assistir a aquell procés i les seves novel·les de memòria volen reconstruir el mosaic genuí del passat. Esmicola el temps i enganxa les estelles complementàries de les memòries individuals una al costat de l'altra per redescobrir la imatge. Mentrestant, no para de formular els seus dubtes sobre l'autenticitat de la memòria col·lectiva en la qual els habitants de la vila són tots o herois dramàtics, o víctimes tràgiques, però sempre persones que transiten pel bon costat, moralment irreprotxables. L'epítet *estremida* per marcar la memòria es refereix al fet que aquesta facultat humana, que és la principal responsable del desenvolupament de la consciència històrica, és una font més aviat insegura, en canvi permanent, les forces de l'oblit l'assalten sense parar i de vegades voluntàriament, i si ens dediquem al seu estudi, hem de tenir en consideració totes aquestes propietats seves. Jesús Moncada era un observador molt perspicax del funcionament de la memòria col·lectiva que, a més, tenia el do literari de poder descriure-ho en forma humorística, que no treu res del rigor científic de les seves observacions. En *Estremida memòria* ell troba un camí encara no trepitjat entre la història registrada en el manuscrit de Casp i les versions de la tradició oral de la vila, i eixampla el terreny de la història amb les eines de la ficció que serveixen per buscar una veritat més autèntica. Registra el fet de tergiversació històrica introduint-hi un personatge omniscient, i diu: «Només una persona va tenir l'oportunitat de seguir pam a pam la jornada i des d'un observatori immillorable..., el telegrafista. Amic íntim de l'avi..., va explicar-li confidencialment el que va veure, sota una condició: no podia escampar-ho, per raons d'ètica professional (Què n'hauria dit el senyor Morse?) fins que ell no fos a l'altre món.» Quan 30 anys més tard l'amic va morir i l'avi va poder donar veu a la seva versió, els fets

revelats ja no interessaven a ningú, perquè no encaixaven amb l'evolució que els esdeveniments del 1877 havien experimentat a la memòria col·lectiva; era una més de les peces que el temps havia deixat de banda en acoblar i soldar el trencaclosques, una operació que l'avi va presenciar amb estupefacció...³⁷ Aquesta operació, en la qual participen la majoria dels vilatans d'una manera més o menys conscient està descrita diverses vegades al *Camí de sirga*, on podem seguir el desenvolupament èpic de la batalla de Tetuan, una narració demanada manta vegada pels contertulians, enriquida amb detalls del vell veterà, o la confecció de la història d'un atac dels carlins del general Cabrera contra la vila, baluard liberal de l'època. Moncada no només va descobrir aquest tipus de tergiversació oral deguda a l'afany de narrar, sinó que també la va poder recrear en la seva versió literària, en un estil inimitable d'ironia moncadiana. El relat ens narra una nit més negra que l'estalzi quan els ciutadans obriren foc granejat contra les ombres sobre el riu d'on semblava venir l'atac carlí, però l'endemà no van trobar cap rastre de l'enemic vençut. No obstant això, n'hi havia evidències irrefutables, com, per exemple, la rascada en una galta del propietari de la Fonda, «atribuïda sense manies al cop de sabre d'un carlí que havia aconseguit pujar als baluards. L'enemic, un oficial —afirmació rotunda d'un calafat que el recordava perfectament ja que ell es trobava durant l'atac al costat del fondista—, va romandre més d'una setmana dalt del parapet amb el sabre enlaire... fins que l'apotecari..., escèptic, però, per si de cas, compadit del carlí, a qui la reconstrucció de la batalla oblidava en aquella postura tan incòmoda, decidí fer memòria i recordar que el metge havia resolt l'afer liquidant l'oficial enemic d'un tret de pistola..., el metge, que en realitat s'havia estat arraulit darrera un parapet tremolant de por... decidia mentalment rebutjar els infundis de certes cartes anònimes on algun enredaire li assegurava que el farmacèutic, al capdavall un cavaller irreprotxable, li remava la dona».³⁸

La memòria estremida de Mequinensa s'analitza en *Camí de sirga* i *Estremida memòria*, les dues novel·les arrelades a la terra literària de

37. EM 147.

38. *Camí de sirga*, pàgs. 92-94.

la vila. La memòria de Jesús Moncada no vol semblar una base sòlida de coneixement, però sí un intent d'apropar-se a la veritat. L'escriptor reconeix els mecanismes del funcionament de la memòria col·lectiva, i fa servir les seves versions creades per fer ressaltar amb humor i ironia les característiques del seu univers. Tot i ironitzant, fa una versió consolidada. Sap perfectament que malgrat els seus esforços per captar-la, la versió que ens explica no és la veritat, sinó la manera com la recorda ell. I sap també que no és possible reconstruir els fets mateixos, però almenys és possible registrar com els recordem. El seu intent de recordar ens va salvar un món esmicolat, fet un trencaclosques, les peces del qual representen les memòries individuals literàriament reconstruïdes cadascuna amb la seva veritat que finalment resulta en una versió ben eixamplada, lírica, irònica i testimonial de la veritat narrativa i històrica.

KRISTINA NEMES

FONTS CONSULTADES

Fonts de l'arxiu familiar:

- Malé i Peguerols, Jordi, Guia de lectura, «Revista de Catalunya», 121, setembre 1997.
- *No he escrit una novela histórica aunque pase en 1877*, «El País», 16 febrer 1997.
- *He fet un al·legat contra la pena de mort sense pretendre-ho*, «Avui», 16 febrer. Entrevista de Jordi Capdevila amb Jesús Moncada.
- Entrevista amb Jesús Moncada, «Regió 7», 1 d'octubre de 1997.

Fonts literàries

- MONCADA, Jesús, *Estremida memòria*, Barcelona, La Magrana, 1997.
- MONCADA, Jesús, *Camí de sirga*, Barcelona, Magrana, Els llibres de butxaca, 1999.
- CERCAS, Javier, *Soldados de Salamina*, 2001.
- RIERA, Carme, *La meiat de l'ànima La mitad del alma*, Madrid, Alfaguara, 2005.

Fonts d'internet

- CIRAC FEBAS, Jesús, «El Agitador», 12 Juny 2015, *Jesús Moncada y el manuscrito encontrado en Caspe*, <<http://www.bajoaragonesa.org/elagitador/jesus-moncada-y-el-manuscrito-encontrado-en-caspe/>>
- MORET, Hèctor, *Aproximació a la toponímia rural de Mequinensa*, págs. 325-348 o. 1994, <<http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/19/13/10moret.pdf>>
- HALBWACHS, Maurice, *Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925, <http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf>
- HALBWACHS, Maurice, *Mémoire collective* (1950) posthumus kiadás <http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf>

BIBLIOGRAFIA

- ARÓSTEGUI, Julio, Memorias, historias y confrontaciones. Los conceptos y el debate in CUESTA Josefina, *Memorias historicas de España (siglo xx)*. Fundación Francisco Largo Caballero, Madrid, 2008. p. 21.
- BARCELÓ, Miquel - RIQUER Borja de, UCÉLAY DA CAL, Enric, *Sobre la historiografia catalana*, «L'Avenç» 1982, pàgs. 456-461.
- GARCÍA DE CORTÁZAR - GONZÁLEZ VESGA, *Spanyolország története*, Osiris, Budapest, 2001.
- LUKÁCS, György, *A történelmi regény*, Magvető, Budapest, 1977.
- RICOEUR, Paul, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Éditions du Seuil, 2000, Paris.